

Милош Ђинђић
Београд

ИЗБОРНИ ИНЖЕЊЕРИНГ СР НЕМАЧКЕ: СПЕЦИФИЧНОСТИ И ПРОБЛЕМИ

Сажетак

Немачка је пример земље у којој су присутни елементи карактеристични како за пропорционалне тако и за већинске изборне системе. То се пре свега односи на сам процес гласања у ком бирач има право да да два гласа – један кандидату, други изборној листи. Прва ситуација је карактеристична пре свега за униформалне изборне јединице у већинским изборним системима, а друга за пропорционалне изборне системе са кандидатурама путем листа. Бирачима је стога омогућено да своју лојалност поделе међу партијама/кандидатима уколико тако нешто желе. Као последица јављају се тзв. прекомерни мандати које партије задржавају и који бројчани састав Бундестага никад не остављају константним. Поред тога, партијама су на располагању два изборна прага за улазак у парламент. Све у свему, такав изборни инжењеринг производи последице на два нивоа: на нивоу комплексности модела и на нивоу резултата које производи у пракси након спровођења изборних радњи. Протеком времена те последице су се показале делом као отежавајуће или пак олакшавајуће околности. Међутим, скораишња дешавања око тзв. негативне тежине гласа и облигација упућена од стране Савезног уставног суда ка корекцији дела изборног законодавства говоре у прилог негативним последицама и најављују "реформисани" изборни модел.

Кључне речи: стратешко гласање, прекомерни мандати, изборни праг, негативна тежина гласа, ниво расподеле мандата, комплексност итд.

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Политички систем Савезне Републике Немачке се одликује дистинктивним изборним моделом који је у извесном смислу револуционисао праксу устројавања једног изборног система, који одолева времену и доприноси стабилизацији демократског поретка у немачкој држави. Изворно настао у Немачкој, овај систем персонализованих пропорционалних избора примењује се и у другим земљама, што не значи да у њима производи и исте последице.

Због своје природе произвео је недоумице око његовог класификовања. Наиме, често се сврстава у мешовите изборне системе, док му неки други ауторитети у области изборне тематике придају својства пропорционалних. Увођење оваквог модела је за Немачку био експеримент за који се није могло тачно знати како ће се одразити на друштвену датост. Стога, логично је да су се временом тражила другачија решења за поједине елементе у циљу даљег дотеривања. Те промене су често биле значајне и тицале су се неких одређујућих елемената.

Настанак послератног изборног система Савезне Републике Немачке снажно је историјски детерминисан предратним као и међуратним искуствима. У 19. веку за време другог Немачког Рајха на снази је био већински изборни систем. Међуратни период обележен крхком Вајмарском републиком као промену на овом пољу донео је чист пропорционални изборни систем. Након колапса Вајмарске републике и искустава са нацистичким режимом, у дебатама о изборном систему није понављана иста грешка и аргумент пропорције није наглашаван у толикој мери. Тешко је, а вероватно и погрешно, закључити да је такав изборни систем искључиво одговоран за развој догађаја који је водио екстремизовању политичког живота и на крају нацистичкој диктатури, али верује се да није допринео стабилности патијског и парламентарног система¹⁾ већ га је у великој мери радикализован.

Данас је изборна материја у правном систему Савезне Републике Немачке уређена кроз одговарајуће уставне и законске правне акте. Најпре, Основним законом (*Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland*), а потом и низом других закона - Законом

1) О учинку пропорционалних избора у Вајмарској републици у: Нолен, Дитер (1992), *Изборно право и страначки састав*, Школска књига, Загреб, стр. 155-160.

о савезним изборима (*Bundeswahlgesetz*), Законом о посланицима (*Abgeordnetengesetz*), Законом о изборној статистици (*Wahlstatistikgesetz*), Законом о провери избора (*Wahlprüfungsgesetz*), Законом о политичким партијама (*Parteiengesetz*) и осталим актима.²⁾ Интенција овог рада јесте да прикаже а потом и проблематизује оне елементе немачког изборног система које га чине специфичним још од његовог устројавања.

ОСНОВНИ ПРИНЦИПИ И ПАРАДОКСИ НЕМАЧКОГ ИЗБОРНОГ МОДЕЛА

Законом о савезним изборима³⁾ се детаљно уређују суштинска питања изборног система Немачке. Закон је састављен 7. маја 1956. године и до данас је био предмет вишеструких промена и модификација.

Бундестаг се састоји од 598 посланика изабраних посредством општинских, непосредних, једнаких, слободних и тајних избора на којима учествују Немци са бирачким правом, у складу са принципом комбинације пропорционалног представљања и униноминалних избора. 299 посланика се бира путем кандидатура у изборним јединицама, односно изборним окрузима (*Wahlkreisvorschlag*), а остатак, такође 299, путем листа које се подносе у савезним покрајинама (*Landeslisten*). Кандидатура преко ових покрајинских листа је резервисана у Немачкој искључиво за политичке партије, док су потенцијалне кандидатуре независних кандидата могуће у једномандатним изборним окрузима.

Изборна област (*Wahlgebiet*) је целокупна територија Савезне Републике Немачке, а у подели изборне области на изборне округе води се рачуна о одређеним принципима: морају се поштовати границе савезних покрајина/федералних јединица (*Länder*); њихов број мора у највећој могућој мери одговарати пропорцији становника; популација изборног округа не сме одступати од просека популације у изборним окрузима више од 15% у било ком правцу, а тамо где је одступање веће од 25% границе се морају поновно утврдити; сваки изборни округ мора бити једна кохерентна област и где је то могуће поштоваће се границе општина (*Gemeinde*), округа (*Kreise*) и урбаних дистрикта (*kreisfreien Städte*).

2) <http://www.bundeswahlleiter.de/de/bundestagswahlen/rechtsgrundlagen/> (20.11.2009)

3) <http://www.bundeswahlleiter.de/de/bundestagswahlen/rechtsgrundlagen/bundeswahlgesetz.html> (20.11.2009)

Сваки бирач има два гласа, први за избор члана Бундестага у изборном округу, други за избор покрајинске листе. У сваком изборном округу изабран је по један кандидат и то онај који освоји већину гласова. У случају изједначеног исхода одлучује жреб.

Код пропорционалног дела избора путем покрајинских листа користи се Sainte-Laguë/Schepers формула за прерачунавање гласова у мандате и тиме одређује коначан број мандата за сваку покрајинску листу сваке партије: најпре се помоћу ове формуле утврди укупан број мандата сваке партије на нивоу целокупне изборне области, тзв. горња расподела (*Oberverteilung*), а након тога, служећи се истом формулом, утврди из тога удео мандата који припада свакој покрајини тзв. доња расподела (*Unterverteilung*). Са завршетком овакве процедуре следи утврђивање редоследа добијања мандата: прво мандате добијају директно изабрани кандидати у изборним окрузима сваке покрајине, а након њих преостали број места попуњавају кандидати са покрајинске листе.

Уколико једна партија освоји укупно више места путем изборних округа него што јој путем листе припада, она те прекомерне мандате (*Überhangsmandate*) задржава, а укупан број места у парламенту ће се повећати за тај додатак. У Немачкој постоји изборни праг од 5% (*Sperrklausel, Fünf-prozent-Hürde*) на нивоу целе изборне области, а алтернативни изборни праг (*Alternativklausel*) је најмање три мандата у изборним окрузима (*Direktmandate, Grundmandate*). То не важи за партије националних мањина.

Покрајинске листе једне партије сматрају се везаним тј. при расподели мандата третирају се као једна листа. Посланичка места која отпаду на везану листу су дистрибуирана покрајинским листама у одговарајућој пропорцији.

Немачка је у периоду од 1949. до 2009. године три пута мењала формулу којом се у пропорционалном систему број гласова датих некој листи претвара у мандате, док се метод прости већине у изборним окрузима није мењао од првих избора.

Од првих избора 1949. закључно са оним 1983. године у Немачкој се примењивао Д'Хондт-ов систем. Законска промена је уследила 1985. године када је уместо њега инаугурисан Харен-Нимајер-ов метод за прерасподелу гласова у мандате.

Примена овог метода допринела је и томе да се у Немачкој актуелизује дебата о тзв. „негативној тежини гласа“ (*negatives*

Stimmgewicht, negative vote weight): кад више гласова води лошијој расподели места (мање места), односно мање гласова бољој расподели (више места).⁴⁾

Као пример служе избори из 1998. године је један део бирача несвесно умањио број мандата префериране партије и то тако што је гласао за њу. Објашњења овог парадокса се траже у двоструком нивоу расподеле мандата који доводи до конкуренције покрајинских листа у оквиру једне партије.⁵⁾ На већ поменутих изборима СПД је у покрајини Хамбург освојила 6 мандата према другим гласовима и 7 директних мандата и задржала један прекомерни мандат, али тај један мандат не би добила да је у истој изборној јединици/изборном округу на СПД отпало 20 000 гласова више. Тај додатни удео у гласовима не би утицао на горњу расподелу, односно укупан број гласова у свим покрајинама, већ би на нивоу друге расподеле један мандат више (пропорционални) припао Хамбургу, а један мање покрајини Рајна-Палатинат и тиме укупан број мандата СПД-а био смањен за 1 (тј. онај прекомерни мандат):

Табела 1. Избори 1998. и негативна тежина гласа

Покрајинска расподела - СПД						
Покрајинска листа	Други гласови	Број места	Места по Харе/ Нимајеру	Директни мандати	Прекомерни мандати	Мандати укупно
Хамбург	445 276 (465 276) ¹	6, 288 (6, 564)	6 (7)	7 (7)	1 (0)	7 (7)
Рајна – Палатинат	1 028 886 (1 028 886)	14, 529 14, 515	15 (14)	10 (10)	0 (0)	15 (14)

(Извор: http://www.wissenschaft-online.de/page/fe_seiten&article_id=570654 (26.11. 2009))

До сличних закључака дошло се и анализом изборних резултата протеклих деценија, много пре избора 1998. године. Утврђено је да би повољније по изборни резултат (броја мандата) појединих партија било да је њихов број гласова у појединим покрајинама био мањи, као и обратно, оне би забележиле лошији скор да је број њихових гласача којим случајем био нешто већи. На анализи стварних изборних учинака партије СПД у покрајини Бремен у не-

4) <http://www.wahlrecht.de/lexikon/negatives-stimmgewicht.html>, (25.11. 2009)

5) http://www.wissenschaft-online.de/page/fe_seiten&article_id=570654, „Paradoxien des Bundestags-Wahlsystems“, (26.11. 2009)

колико претходних изборних циклуса и њихове компарације са хипотетичким резултатима најбоље се виде ефекти овакве аномалије. Наиме, утврђено је да би ова партија у више наврата профитирала да је којим случајем добила мање гласова. У пар наврата би евентуални већи скор гласова значио мандат мање.

Табела 2. Хипотетички резултат СПД-а у Бремену у неким од претходних изборних циклуса

Година	Број гласова	Укупан број места
1957	21 000 мање	1 више
1965	30 000 мање	1 више
1969	47 000 мање	1 више
1980	22 000 мање	1 више
1983	5 000 више	1 мање
	74 000 мање	1 више
1987	23 000 мање	1 више
1990	8 000 мање	1 више
1994	2 000 више	1 мање
1998	3 000 мање + 3 000 мање у Бранденбургу	1 више

(Извор: http://www.wissenschaft-online.de/page/fe_seiten&article_id=570654, (26.11. 2009))

По излистаним годинама одржавања избора видљиво је да су се и током примене Д'Хондт-ове методе могле су запазити овакве аномалије. Очигледно је проблем нешто дубљи од нивоа формуле за претварање гласова у мандате, па препоруке за решавање овог проблема углавном воде у правцу реевалуације двостепенe доделе мандата (*Ober- i Unterverteilung*) или избегавања прекомерних мандата.⁶⁾

Могуће је наићи на још неке ситуације проузроковане већ поменутиm или неким другим разлозима.

Први је познат као *Алабама парадокс (Sitzzuwachsparadoxon)*⁷⁾. Наиме, Харе-Нимајер-ов метод може довести и до ситуације у којој повећање броја места која се деле доводи до губљења мандата при истом резултату једне странке. Сматра се да је оваква ситуаци-

6) Lübbert, Daniel (2009), *Negative Stimmgewichte und die Reform des Bundestages-Wahlrechts*, Wissenschaftliche Dienste des Deutschen Bundestag, <http://www.bundestag.de/dokumente/analysen/index.html>, (26.11. 2009)

7) <http://www.wahlrecht.de/verfahren/paradoxien/alabama.html>, (27.11. 2009)

ја могућа када укупан број места није константан (што је случај са немачким изборним системом).

Други је *New state парадокс (Parteizuwachsparadoxon)*⁸⁾. У случају смањења броја партија исти изборни резултат једне партије доводи до губљења мандата. Овакав случај је вероватан кад број партија није константан што је случај у Немачкој (прво Зелени, а потом и ПДС (данас Левица – *Die Linke*), и најчешће се постиже постојањем изборног прага.

Парадокси доводе у питање једнакост и непосредност избора. Опасна системска грешка лежи у чињеници да партија може освојити мандат док губи гласове, и обрнуто, чиме гласови имају неједнаку тежину.

Поменути *Sainte-Laguë/Schepers* метод уведен је изменама од 17. марта 2008. године и први пут коришћен на изборима за Бундестаг 27. септембра 2009. године, а пре тога је био примењен и на изборима за Европски парламент.

ТЕОРИЈСКО ОДРЕЂЕЊЕ И ПРАКТИЧНЕ ПОСЛЕДИЦЕ

Како је јасно из изборног законодавства да број мандата који освоји једна партија одређује искључиво број гласова путем пропорционалне формуле, овај систем се сврстава у пропорционалне: „*То су размјерни* (пропорционални, прим. М.Ћ.) *избори. Уградња елемената који се односе на избор личности ни најмање их не мења.*“⁹⁾

Оваква класификација немачког изборног система, стога, проистиче из последица које један систем производи. Мешавина поменутих елемената може отежавати јасно сврставање јер наводи на закључак да се ради о мешовитом изборном систему. У мешовитим изборним системима, у којима се један број мандата расподељује у једномандатним изборним јединицама, а остатак путем листа, имамо практично два паралелна процеса избора која се одвијају независно, самим тим је и резултат избора другачији него при примени пропорционалног метода – другим речима, они су мешовити (већинско-пропорционални) и „на улазу“ и „на излазу“, док системи као што је немачки у погледу исхода остају пропорционални. Међутим, ако немачки изборни систем није мешовити

8) <http://www.wahlrecht.de/verfahren/paradoxien/parteizuwachs.html>, (27.11.2009)

9) Нолен, Дитер (1992), *Изборно право и страначки састав*, Школска књига, Загреб, стр. 181.

он свакако јесте *комбиновани изборни систем* јер представља комбинацију елемената: „*Посебно треба нагласити да појмови ‚мешовити изборни систем‘ и ‚комбиновани изборни систем‘ никако нису идентични, и да су њихове функције у класификацији изборних система потпуно различите. Док се категорија ‚мешовитих‘ система, у традиционалном значењу, налази на истом нивоу као и већински и пропорционални, ‚комбиновани изборни систем‘ означава спој различитих (већинских и пропорционалних) елемената на нивоу техничког осмишљавања изборних система у оквиру једног свакако дихотомно устројеног универзума изборних система.*“¹⁰⁾ Дакле, у немачком изборном инжењерингу мешавина је ствар искључиво техничког карактера. Следећа табела пореди потенцијалне, при коришћењу (мешовитог) рововског изборног система, и стварне резултате избора 1980. године:

Табела 3. Поређење стварних и потенцијалних резултата избора из 1980. године

	Мандати с првим гласом према релативној већини	Мандати с другим гласом према пропорцији	Збир оба резултата	Стварни резултат избора
СПД	128	109	237	218
ЦДУ	80	87	167	174
ЦСУ	40	26	66	66
ФДП	0	26	26	53

(Извор: Nohlen, Dieter (1992), *Izbornopravo i stranački sustav, Školska knjiga, Zagreb, str. 181*)

Још тачније, како се у овом систему јача веза између бирача и кандидата/посланика, а при том чува пропорција, овај систем спада у *персонализоване пропорционалне системе* (нем. *personalisierte Verhältniswahl*, енг. *personalized proportional representation, mixed-member proportional voting (MMP)*).

Прохибитивна клаузула од 5% присутна је још од првих избора 1949. године и примењује се њен концентришући ефекат на партијски систем Немачке. То с једне стране значи да је онемогућила пролаз мањих партија и тиме фрагментацију партијског система, с друге да је број партија био умерен, у дужим временским секвенцама константан (позамашан број листа који учествује на изборима је као по правилу без представника). Једнопартијске владе биле су, а и данас су, права реткост, а коалиционе правило. Сартори овај

10) Нолен, Дитер и Касаповић, Мирјана (1997), *Изборни системи источне Европе*, Фондација Фридрих Еберт, Београд, стр. 9.

редукцијски ефекат више приписује Савезном уставном суду који је одређене конкурентне странке забрањивао као неуставне, него самом изборном систему и додаје да „*права предност немачког система није у редукцији страначке фрагментације, већ у томе што успева да 'персонализује' избор бирача боље (или сигурније) од преференцијалног гласања у пропорционалним системима листе.*“⁽¹¹⁾ Међутим, чињеница је да је овај систем годинама фаворизовао функционалност власти и стабилност система и мање странке удаљавао од парламента. Примери Зелених и ПДС-а и њихов „пробој” у парламентарне редове током времена доказују да је могућа реконфигурација партијског система који је годинама био тропартијски и да изборни праг од 5% није перманентно онемогућио пролаз нових снага у парламент. И поред тога поједини аутори о немачком партијском систему говоре као о „*двоипартијском*“, а „*основни разлог за овакво разврставање...треба тражити у чињеници што две основне партије, социјалдемократска и демохришћанска, покривају 90% бирачке популације и што се једна од трећих партија узима као партнер владајуће партије и према томе има знатно већу тежину од две или три друге мање партије.*“⁽¹²⁾ Специфичност је алтернативни изборни праг од три директна мандата који партијама пружа другу могућност да буду заступљене у парламенту.

Табела 4. Број партија у Бундестагу 1949–2009.

Избори	1949	1953	1957	1961 - 1980	1983 и 1987	1990 -2009
Број партија у Бундестагу ²	10 ³	6	4	3	4	5

(Бројчани извори: <http://www.bundeswahlleiter.de/en/bundestagswahl/en/> (30.11.2009))

Друга страна приче о изборном прагу је дисторзивни ефекат, тј. у којој мери овај систем изазива диспропорционалност резултата. Тај ефекат је варирао у зависности од различитих варијабли и у мањој мери био израз формуле колико самог изборног прага. Изузев првих неколико избора и оних након уједињења приметан је изразито концентришући ефекат од три или четири партије у пе-

11) Сартори, Ђовани (2003), *Упоредни уставни инжењеринг*, Филип Вишњић, Београд, стр. 36.

12) Васовић, Вучина (2006), *Савремене демократије I*, ЈП Службени гласник, Београд, стр. 648.

риоду од 1961–1987, са ниским индексом диспропорције поготово за изборе од 1972–1987. године:

Табела 5. Индекс диспропорције 1961–1987.

Избори	Индекс диспропорције	Незаступљени гласови	Избори	Индекс диспропорције	Незаступљени гласови
1961.	5.7	5.7%	1976.	1.0	0.8%
1965.	3.6	3.6%	1980.	2.1	1.9%
1969.	5.4	5.2%	1983.	1.2	0.4%
1972.	1.2	1.0%	1987.	1.4	1.5%

(Бројчани извори: Giovanni Capoccia (2002), *The Political Consequences of Electoral Laws: the German System at Fifty*, *West European Politics*, Vol. 25, No. 3, str. 179)

Међутим након уједињења дошло је већих деформација. Док је изборно опредељење бирача било концентрисано углавном на три партије (ЦДУ/ЦСУ, СПД, ФДП) ефекти диспропорције су били минимални. Како се само бирачко тело фракционисало, то се одразило и на број партија у парламенту као и на пропорционалност система и на сам проценат незаступљених гласова. Партије које су освајале мандате су готово увек биле надпредстављене, док су две највеће то биле увек - места која опадају на незаступљени број гласова се редистрибуирају међу партијама које учествују у подели.¹³⁾ Да није било алтернативног изборног прага у неким случајевима би се појавили још већи ефекти диспропорције.¹⁴⁾

Што се тиче кандидовања приметне су још неке специфичности. Кандидовање путем листа резервисано је искључиво за партије, док се простор за непартијске кандидатуре оставља за изборне округе. За покрајинске листе треба нагласити и то да су оне затворене и да се утврђени редослед кандидата не може мењати. С обзиром да бирачи могу исказати своје преференције према кандидати-ма у изборним окрузима, затворена листа не представља проблем од суштинског значаја.

13) Giovanni Capoccia „The Political Consequences of Electoral Laws: the German System at Fifty“, *West European Politics*, Vol. 25, No. 3 (2002), str. 180.

14) На пример, на изборима 1994. године ПДС је освојила 4,4% али је већа диспропорционалност спречена тако што је ова странка прешла алтернативни изборни праг. Супротно томе, на изборима 1990. диспропорционалност је достигла свој дотадашњи врхунац од 8% између осталог захваљујући и чињеници да су западни Зелени остали испод изборног прага са чак 100.000 гласова. Исто, стр. 178.

СПЕЦИФИЧНОСТИ ИЗБОРНОГ МОДЕЛА

Конструкција са два гласа

Бирач има два гласа, један даје кандидату у изборном округу, други покрајинској листи у целини. Овај елемент је изузетно значајан. Пре свега зато што омогућава тзв. *цепање гласова* (ен. *split ticket*, нем. *Stimmensplitterung*).

Појам цепања гласова је проистекао из изборне праксе САД где се под њим подразумевало давање различитих гласова различитим институцијама које се бирају истог дана, односно подела политичке лојалности. На пример, један бирач даје републиканском кандидату глас за Представнички дом, док при избору сенатора подржава демократског кандидата.¹⁵⁾ Супротно сплит тикет-у је *straight ticket*, или симултано гласање, када се подржавају представници исте партије. У европској традицији искристалисало се схватање по коме је цепање последица различитог гласања за само један орган, као што је у Немачкој случај.

Претпоставка је да је творац овог решења имао идеју да омогући сваком бирачу да изрази и своју партијску преференцију и наклоност личности кандидата. Поједини аутори истичу да изборни систем Немачке није испунио очекивања уставотвораца у Немачкој, односно избори у изборним окрузима нису усмерени на кандидате већ пре свега на партије које их номинују, тј. не испуњавају функцију персонализованости.¹⁶⁾ То би значило да се заправо ради о дуплим страначким изборима. Показатељ који иде томе у прилог јесте готово увек преобладајућа већина бирача која гласа симултано, за одређену партијску листу и њеног кандидата. Ипак, сматра се да мањина која се константно повећава и која редовно цепа гласове знатно утиче на резултат избора, што не значи да она то чини концентришући се на личност кандидата и његове квалитете. Цепање гласова се повећало временом са 4% 1961. године до преко 15% током деведесетих година¹⁷⁾ и оно је увек мање код великих него код малих странака. Ако не бирају личност зашто онда бирачи у Немачкој цепају свој глас?

15) Касаповић, Мирјана (2003), *Изборни лексикон*, Политичка култура, Загреб, стр. 53.

16) Нолен, Дитер (1992), *Изборно право и страначки састав*, Школска књига, Загреб, стр. 175.

17) Karp, A. Jeffrey, „Political knowledge about electoral rules: Comparing mixed member proportional systems in Germany and New Zealand“, *Electoral Studies*, Vol 25, Issue 4 (2006), str. 722.

Истраживања *splitting*-а гласова указују на то да, поред емотивних разлога (симпатије или несимпатије), постоје и неки други који утичу на преференцију бирача и цепање гласа. Из тог разлога је у анализама овог изборног система веома актуелна тема о тзв. стратешком гласању.

Табела 6. Неки од разлога цепања гласова (истраживања из 1983. године):

Први и други глас дају се различитим странкама због:	
спречавања апсолутне већине	29%
јачања ФДП-а	28%
продужетка хришћанско–либералне коалиције	22%
јачања Зелених	21%
омогућавање сарадње СПД-а и Зелених	13%
несимпатије према кандидату странке коју бирам у изборном округу	10%
неизгледности да страначки кандидат добије већину у изборном округу	8%

(Извор: Нолен, Дитер (1992), *Изборно право и страначки систем*, Школска књига, Загреб, стр. 175)

Директним подстицајем институционалног дизајна, у овом случају конструкције са два гласа, сматра се *стратешко гласање* (енг. *strategic voting*, нем. *strategische Stimmgebung*). Оно се још назива и рационалним, софистицираним или тактичким, па чак и прорачунатим, лицемерним изборним понашањем јер не изражава стварно опредељење бирача.¹⁸⁾

Ослања се на традицију коју је увео Морис Диверже. По њему, бирачи антиципирају тзв. механичке ефекте избора и према томе подешавају и сопствене одлуке како би имали више користи. Такво понашање резултат је психолошког ефекта који избори имају. Једноставно речено, бирач се плаши да не потроши свој глас узалудно. *Теза пропраћеног гласа* управо почива на претпоставци да бирач свој глас неће дати кандидату којег преферира уколико процени да нема шансе за победу, већ ће као алтернативу изабрати оног са изгледнијим шансама. То је пример стратешког, тактичког гласања. Сатисфакција се не налази у пукој партиципацији на изборима или пошто пото исказивању своје праве преференције, већ у жељи да се утиче на исход. Супротно од тога је искрени гласач који се одлучује за своју прву преференцију.

18) Касаповић, Мирјана (2003), *Изборни лексикон*, Политичка култура, Загреб, стр. 337.

Ова теза је проверавана и на примерима немачких избора. Конкретно, утврђено је да су током избора 1961, 1965. и 1969. године гласачи мањих партија давали укупно мање првих гласова својим партијама него гласачи две велике партије, већ су их делили великим и то углавном у складу са идеолошком подобношћу.¹⁹⁾ Ситуација делује савршено логично – на пример, ФДП се није у том периоду одликовао директно освојеним мандатима па је његов симпатизер одлучио да свој први глас да странци која је идеолошки блиска и чији кандидат има изгледе на победу, а то је ЦДУ/ЦСУ. Теза протраћеног гласа, дакле, подразумева рационално понашање бирача.

Генерално мишљење које влада у Немачкој по питању цепања гласова јесте да оно служи подржавању одређених коалиционих аранжмана. Теза која доводи у питање овакво становиште имплицира, пре свега, висок ниво информисаности бирача. Он мора бити у толикој мери едукован да зна које су преференције партија, тј. с којом другом би једна партија хтела у коалицију. У Немачкој је, рекло би се, стање са партијама јасно: постоји нека врста слагања које су то партије међусобно блиске. Међутим та блискост није била увек правило, па су се дешавале неочекиване коалиције. Али, уколико бирач жели рационално да „поцепа“ свој глас, он мора бити информисан у погледу пожељних коалиција у датом тренутку, у супротном два гласа додељена непомирљивим таборима постају пример нерационалног гласа. Учење у том процесу игра значајну улогу, јер би временом рационалност требало да се повећава како се бирач више упознаје са карактеристикама изборног система и партија и флукуацијама пожељних коалиционих партнера.

Гласање на немачким изборима у периоду од 1953-1990. године сведочи о проблематичности тезе о рационалном гласању у погледу формирања коалиција као и у погледу разумевања изборног система.²⁰⁾ Понекад је тешко предвидети будуће коалиционе аранжмане услед недостатка јасних индикатора или других разлога, а неразумевање важности који имају први и други глас може довести бирача у ситуацију да се (несвесно) понаша нерационално, мислећи да чини супротно. Удео збуњених бирача се и поред оних рационалних мора узети као константа.

19) Fisher, L. Stephen, „The Wasted Vote Thesis – West German Evidence“, *Comparative politics*, Vol 5, No. 2 (1973), str. 293–299.

20) Harald Schoen, „Split-ticket voting in German Elections, 1953-90: an example of sophisticated balloting“, *Electoral Studies*, Vol 18, Issue 3 (1999), str. 473-496.

Са друге стране, бирач мора проценити шансе појединих партија да освоје већину, као и могућност формирања различитих коалиција и тако да свој стратешки глас. Да би се понашао стратешки није довољно знати која је пожељна коалиција већ развити и очекивања о успеху. Очекивања су дакле свеприсутни елемент стратешке калкулације.²¹⁾

У оквиру немачког изборног система пажња је углавном усмеравана на изборне округе и мале партије које свој први глас дају кандидатима великих партија. Супротна ситуација је веома реална, као што показује претходна табела, када бирачи великих партија несигурни у резултат мањих партија дају њима глас желећи да их тиме ојачају ради будуће сарадње – *хипотеза осигурања коалиције*.²²⁾ То опет укључује потенцијално знање о томе како преферирана партија “размишља” и кога би најрадије видела као коалиционог партнера, или бар експлицитну информацију од стране саме партије кога жели, чиме се ствара благи притисак да се гласа у жељеном правцу.

Изборни системи као што је немачки истраживачима су идеални за посматрање утицаја изборних правила на изборно понашање. Он омогућава бирачу да се понаша стратешки, чинио он то свесно или несвесно. У сваком случају, оваква врста гласања се појављује на немачким изборима и утиче на односе моћи на партијској сцени. Колико бирача користи прилику да се стратешки определи остаје питање. Стратешко гласање онако како се дефинише и мери подразумева потпуно едукованог или политички софистицираног бирача који је у стању да проникне у суштину система и институционалног инжењеринга, а такав феномен пуне рационалности засад је на ниском нивоу.²³⁾ Претпоставка је да стриктна примена теоријских критеријума рационалности доводи до знатно мањег броја бирача-стратега него што има у пракси оних који врше калкулације при избору.

Комплексност немачког изборног система

Теза о стратешком гласању губи на значају уколико бирачи не разумеју изборни систем и не знају како се врши рачунање њихо-

21) Gschwend, Thomas, „Ticket-splitting and strategic voting under mixed electoral rules: Evidence from Germany“, *European Journal of Political Research*, Vol 46, Issue 1 (2007), str. 3

22) Исто, стр. 7

23) Herrmann, Michael i Pappi, Franz Urban, „Strategic voting in German constituencies“, *Electoral Studies*, Vol 27, Issue 2 (2008), str . 228-224. Закључци који се изводе су да је на изборима 1998. године 3% бирача гласало стратешки, 2002. свега 1%.

вих гласова или какав ће ефекат имати на резултат њихови први, односно други гласови. Када се говори о комплексности изборног система, већински се наводи као лакши за разумевање, док се пропорционалном спочитава да је превише комплексан и неразумљив за бираче. Основа за то се налази у чињеници да је у већинском систему довољно да преферирани кандидат буде први да би победио и да је такво правило углавном јасно свима, односно сви бирачи знају како њихов глас завршава. У пропорционалним системима није баш најјасније шта се догађа са гласовима с обзиром на коришћење различитих формула које могу бити нејасне бирачима, ако изузмемо оне који се интензивно интересују, а којих је по свој прилици мало. Немачки изборни систем је комбинација елемената већинског и пропорционалног система, али како се то одражава на његову комплексност и сходно томе на разумљивост код бирачког тела?

Прво што се примећује јесте то како се гласови називају у немачком решењу. Глас за кандидата у изборном округу је *први глас* (*Erststimme*), глас за листу у покрајини је *други глас* (*Zweitstimme*). Већ је речено да други гласови одређују укупну снагу једне партије у парламенту. Самим тим је тај глас важнији у смислу резултата. Ситуација у којој глас назван „други“ има већу важност од гласа названог „први“ може водити конфузији у погледу првенства гласова. Једноставно, могуће је да први глас буде процењен као више „тежак“ и то само јер је тако назван. На Новом Зеланду је овакав систем однедавно на снази, први пут је примењен на изборима 1996. године. Да би се избегла могућа конфузија, глас за партијску листу се наводи као „*party vote*“, глас за кандидата као „*electorate vote*“, а и поред тога изборна комисија је спроводила програм едукације наглашавајући улогу и значај сваког гласа, а сличном врстом обуке се бавила и партијска литература.²⁴⁾

Емпиријска истраживања на ову тему почивају на различитим методама. Одговори на питања о изборним системима могу послужити као индикатори знања о њима. Резултати неких истраживања пре и након уједињења Немачке показују да је познавање овог изборног система у Немачкој остало веома стабилно током времена, с изузетком првих заједничких избора где је на простору тада бивше Источне Немачке то био први пут да се грађани сусрећу са овим

24) Karp, A. Jeffrey, „Political knowledge about electoral rules: Comparing mixed member proportional systems in Germany and New Zealand“, *Electoral Studies*, Vol 25, Issue 4 (2006), str. 716

изборним системом. Подаци су израчунати на основу једноставног питања постављеног бирачима пре избора (онима који су рекли да ће гласати) шта мисле који је глас важнији:

Табела 7. Знање о значају првог односно другог гласа

	Шта мислите који је глас важнији?								
	Западна Немачка				Источна Немачка				
	1980	1990	1994	1998	1990	1994	1998	1998	
	Пре из-бора	Пре из-бора	Пре из-бора	Пре из-бора	На-кон из-бора	Пре из-бора	Пре из-бора	Пре из-бора	На-кон из-бора
Други глас	47%	51%	55%	48%	58%	31%	53%	40%	44%
Једнако важни	31%	9%	2%	22%	21%	17%	24%	27%	35%
Први глас	20%	23%	31%	21%	15%	18%	19%	19%	11%
Не знам	2%	17%	12%	9%	6%	34%	45	15%	10%

(Извор: Karp, A. Jeffrey, „Political knowledge about electoral rules: Comparing mixed member proportional systems in Germany and New Zealand“, *Electoral Studies*, Vol 25, Issue 4 (2006), str. 717)

Подаци из ове студије, такође говоре, да се након избора 1998. године знање о функционисању система повећало, а претпоставља се да су на то утицали сами проток и резултати избора. Но, ово је само један од начина утврђивања знања о изборном систему. Исто тако, бројке из табеле показују да је заједнички удео оних који не знају, оних који сматрају да је први глас важнији или да су оба подједнако важна, такође био велики у том раздобљу, некад чак и преко 50%. Ако се тако тумаче ови резултати, онда је број оних испитаника који су се одликовали знањем о изборном систему у том периоду праћен добрим уделом оних који су га погрешно разумели или га нису разумели уопште.

Мерење се вршило и на друге начине, наиме укрштањем варијабли за које се сматра да могу имати утицај на политичко знање, а самим тим и на изборно понашање. Иста студија истражује утицај

фактора као што су заинтересованост за политику, пол, старост, образовање, преференција мале партије или непостојање партијске преференције, да би утврдила њихов утицај на познавање изборног система. На основу добијених резултата закључује се да су једина два фактора која играју нешто значајнију улогу образовање и заинтересованост за политику, односно они творе политичко знање (конкретно, за изборе 1994. и 1998. године).²⁵⁾ Чак се закључује да непознавање система готово да не утиче на партијску преференцију - бирач ће свој глас дати преферираној партији, или чак оба гласа мислећи да тиме повећава њен укупни скор. Исто тако он може поцепати свој глас верујући да на тај начин подиже укупан скор обе партије. Али ови примери опет показују да се и поред малог утицаја на партијску преференцију ради о заблуди бирача, чиме и проблем неразумевања учинака система остаје нерешен.

Прекомерни мандати

Јављају се у ситуацији када једна партија освоји више директних мандата него што јој по пропорционалној формули припада. Разлика између та два броја представља број прекомерних мандата. Прекомерни мандати (нем. *Überhangsmandate*, енг. *overhang seats*) се у Немачкој законски толеришу и предвиђа се да их партија задржава уколико до њих дође. Они представљају, заправо, *једини елемент у изборном систему Немачке који доводи до одступања од правила пропорционалности и уводи већинске ефекте.*

У *Изборном лексикону*²⁶⁾ Мирјане Касаповић наводи се да прекомерни мандати настају услед: 1) цепања гласова бирача, којим странка може доћи у ситуацију да добије знатно више првих гласова него других 2) примене два различита правила одлучивања унутар једног изборног система, што може довести до јаке натпредстављености странака у већинским изборима 3) различите територијалне поделе на једномандатне округе међу појединима покрајинама, што као резултат има већи број тих округа с обзиром на величину бирачке популације 4) ниже изборне партиципације, јер она смањује број мандата путем листа и повећава шансу за прекомерне мандате 5) примене Харе-Нимајер методе, која погодује мањим јединицама.

Товани Капоча, поред наведених, додаје још неке разлоге појављивања ових мандата на немачким изборима: 1) различи-

25) Исто, стр. 721.

26) Касаповић, Мирјана (2003), *Изборни лексикон*, Политичка култура, Загреб, стр. 305.

та територијална подела унутар једне покрајине (међу изборним окрузима) и обавезни услов који налаже да се изборни окрузи са популацијским квотама мањим од просечних концентришу у једној или неколико покрајина 2) број малолетника у покрајини изнад националног просека - окрузи морају имати униформне популацијске квоте и не прави се разлика између оних са и без права гласа 3) апстиненција или неважећи други гласови у савезној покрајини изнад националног просека 4) велики број партија које прескоче изборни праг за дистрибуцију места на националном нивоу у једној покрајини – у овом случају мали проценат других гласова остаје нераспоређен.²⁷⁾

Од свих фактора, једина два на која законодавац може директно утицати односе се на неједнак популацијски баланс изборних округа унутар и између покрајина,²⁸⁾ док се неједнакост међу изборним окрузима у покрајинама сматра вероватно главним узрочником прекомерних мандата. Ови мандати нису имали подједнак значај током времена и њихов број се мењао, а на појединим изборима се нису ни појавили.

Табела 8. Прекомерни мандати 1949-2009

Избори	Број прекомерних мандата	Партија
1949	2	СПД 1, ЦДУ 1
1953	3	ЦДУ 2, ДП ⁴ 1
1957	3	ЦДУ
1961	5	ЦДУ
1980	1	СПД
1983	2	СПД
1987	1	ЦДУ
1990	6	ЦДУ
1994	16	ЦДУ 12, СПД 4
1998	13	СПД 13
2002	5	СПД 4, ЦДУ 1
2005	16	СПД 9, ЦДУ 7
2009	24	ЦДУ 21, ЦСУ 3

27) Giovanni Capocchia, „The Political Consequences of Electoral Laws: the German System at Fifty“, *West European Politics*, Vol. 25, No. 3 (2002), str.186-188.

28) Исто, стр. 188.

(Извор: <http://www.wahlrecht.de/ueberhang/ueberhist.html>, (5.12.2009)

)

Табела 9. Прекомерни мандати – партијски биланс

Партија	Прекомерни мандати	Временски период
ЦДУ	59	1949-2009
СПД	34	1949-2009
ЦСУ	3	2009
ДП	1	1953

(Извор: <http://www.wahlrecht.de/ueberhang/ueberhist.html>, (5.12.2009)

)

Као што се види из табела, практично једине две странке које су профитирале путем прекомерних мандата биле су и две највеће, са изузетком избора 1953. године и последњих 2009. године на којима су две мање странке дошле до њих. До уједињења Немачке број ових мандата је у парламенту био готово занемарљив, а од тада број се значајно повећао и самим тим и њихова улога. Сматра се да је то повећање и настало припајањем територије бивше Источне Немачке у изборну област. Наиме, постоји изразита територијална диференцијација у изборном понашању између два региона у погледу партијских преференција, апстиненције и цепања гласова.²⁹⁾

И поред чињенице да их скоро две деценије није било (1965–1980. године), они су пре правило него изузетак и у неким случајевима учвршћују владајућу већину као што је случај са новом владом Ангеле Меркел. Критике иду у правцу укидања прекомерних мандата као законски дозвољеног изузетка јер се сматрају једним од узрока негативне тежине гласа бирача у Немачкој чиме утичу на једнакост избора.³⁰⁾

Алтернативни изборни праг

Уколико партија не скупи довољно других гласова за учешће у расподели, она може то учинити помоћу алтернативног изборног прага (*Grundmandatsklausel*) који омогућава улазак у парламент са најмање три директно освојена мандата у целој изборној области. До избора 1956. године алтернативни изборни праг је износио један директни мандат. Важно је нагласити да се партији која преско-

29) Исто, стр. 190.

30) Lübbert, Daniel (2009), *Negative Stimmgewichte und die Reform des Bundestages-Wahlrechts*, Wissenschaftliche Dienste des Deutschen Bundestag, <http://www.bundestag.de/dokumente/analysen/index.html>, (26.11.2009)

чи овај изборни праг у расподели мандата рачунају сви освојени други гласови.

Ова могућност је више пута утицала на састав парламента. На изборима 1949. године неколико партијски независних кандидата је на овај начин ушло у парламент, а на изборима 1953. две партије, ДП и Партија центра (*Zentrum*). Треба напоменути да је на тим изборима постојао изборни савез ЦДУ/ЦСУ са овим малим партијама и већи партнер у савезу је један изборни округ оставио празним тј. није предложио кандидата и упутио апел својим бирачима да гласају за кандидата мање партије у том изборном округу како би она ушла у парламент.³¹⁾ Од тога је у потпуности профитирала Партија центра која је освојила тај један мандат и захваљујући њему са својих 0,8% других гласова учествовала у пропорционалној расподели што јој је донело још два мандата, док је ДП од тог изборног савеза профитирала преко 8 успешних кандидата који су били подржани од стране ЦДУ/ЦСУ иако је саму репрезентацију у парламенту освојила својим снагама преко два директна мандата у Доњој Саксонији.³²⁾

Реформом 1956. године праг је подигнут на три директна мандата што је мањим партијама знатно отежало ситуацију. На изборима следеће године ДП се изборила за парламентарни статус преко алтернативног изборног прага, стекавши недовољних 3,4% других гласова. И у овом случају је изборни савез са ЦДУ био одлучујући - 5 од 6 освојених директних мандата ова мала партија је договала тој подршци.

Све до избора 1994. године алтернативни изборни праг није искористила ниједна партија и ПДС је те године освојила 4 директна мандата прешавши алтернативну изборну баријеру. Њен национални удео у гласовима је износио нешто испод изборног прага 4,4% , а тиме је њен коначни салдо бројао укупно 30 мандата.

Овај „већински“ елемент изборног система Немачке у ствари доприноси његовој пропорционалности на тај начин што дистрибуцију места додатно усклађује са дистрибуцијом гласова узимајући у обзир комплетне друге гласове оних партија које нису прешле национални цензус. Савез ЦДУ/ЦСУ је 2005. године поднео законски предлог о измени постојећег алтернативног изборног прага и

31) Giovanni Capoccia, „The Political Consequences of Electoral Laws: the German System at Fifty“, *West European Politics*, Vol. 25, No. 3 (2002), str. 190.

32) Исто, стр. 190.

његовом повећању на 5 директних мандата уз аргумент да је од уједињења број оних са правом гласа знатно порастао што доводи до дискрепанце између броја гласова потребних за прелазак клаузуле од 5% и броја гласова потребних за три директна мандата.³³⁾ Њихов предлог није усвојен.

ЗАКЉУЧАК

Током примене оваквог изборног модела парламентарни систем је био без неких већих потешкоћа када је функционисање власти у питању. Гласало се о поверењу или неповерењу влади, канцелари и њихове политике су довођени у питање али склапање коалиционих аранжмана или вођење државне политике никад нису били угрожени у мери да би се могло говорити о кризи политичких институција. Могуће је укључити низ фактора који иду томе у прилог као што су нпр. политичка култура и култура дијалога, објава будућих коалиција пре избора, затим конвергенција самих партија и њихово више центрипетално него центрифугално усмерење, али позитивни ефекат изборног система остаје евидентан. Самим тим може се закључити да је све оно што представља посебност овог изборног модела имплементирано са жељом да се допринесе развоју демократских односа у политичком систему, а његова на први поглед изузетна комплексност је само једна последица остваривања таквог циља.

Међутим, временом је постало јасно да и овај систем пати од недостатака који се не могу сматрати ефемерним. Ти недостаци се чак сударају са оним уставним одредбама о изборима које се сматрају општедемократским и универзалним. Суфицит броја жалби пред Савезним уставним судом које наглашавају проблем неједнакости избора, а које се јављају као директна последица наведене неједнаке тежине гласа, говоре томе у прилог као и одлуке самог суда које јасно упућују на то да је у систему једна аномалија која неће нестати сама од себе. Наиме, Суд је 3. јула 2008. године донео одлуку о питањима тзв. негативне тежине гласа и у одлуци се истиче да ситуација у којој одређени број других гласова, за партије које освоје прекомерне мандате у једној покрајини, доводи до губитка мандата у истој или другој покрајини, као и ситуација у којој мање гласова доприноси једној партији јесте неуставна, јер се на тај начин крше принципи једнакости и непосредности избо-

33) <http://www.wahlrecht.de/doku/doku/200502242.htm>, (5.12.2009)

ра. Оваква „грешка“ се односила на састав 16. Бундестага али је суд одлучио да до његовог распуштања не дође, већ је превагнуо аргумент о одржавању народног представништва. Законодавству је остављен рок до 30. јуна 2011. године за регулисање спорних одредби које омогућују да до овакве ситуације уопште дође.³⁴⁾

Још се не зна у ком ће правцу те реформе кренути, могуће је полемисати само о неким мање или више предвидивим сценаријима, међутим оно што је сигурно јесте да динамичан период у погледу промена или еволуције немачког изборног предстоји у блиској будућности.

Milos Djindjic

ELECTORAL ENGINEERING OF THE FEDERAL REPUBLIC OF GERMANY: PARTICULARITIES AND PROBLEMS

Summary

Germany is an example of a country in which the characteristic elements are present for both the proportional and majority electoral systems. This primarily refers to the process of voting in which voters have the opportunity of casting two votes - one for certain candidate, another for party list. The first situation is characterized primarily for single-mandate constituencies in majority rule systems, and the other for the proportional electoral system with the candidacies through the list. Voters are thus able to divide their loyalties between the parties / candidates if they want. As a result so called overhang mandates occur that parties retain and numerical composition of the Bundestag is therefore never constant. In addition, the parties have two electoral thresholds at their disposal in order to enter parliament. All in all, such election engineering produces effects on two levels: at the level of model complexity and at the level of results produced in practice after the realization of electoral activities. Over time has been shown that these effects have worked as either aggravating or mitigating circumstances. However, recent events around the so-called negative vote weight and ruling by the Federal Constitutional Court in the direction of modification of the electoral legislation speak in favor of the negative consequences and pave the way for the somewhat "reformed" electoral model.

Key words: strategic voting, overhang mandates, electoral threshold, negative vote weight, the level of the distribution of seats, complexity etc.

34) <http://www.bundesverfassungsgericht.de/en/press/bvg08-068en.html>, (6.12.2009)

ЛИТЕРАТУРА

- *Berechnungsverfahren nach Sainte-Laguë/Schepers und Verteilung der Abgeordnetensitze nach § 6 Bundeswahlgesetz (BWG) bei der Bundestagswahl 2009*, http://www.bundeswahlleiter.de/de/bundestagswahlen/BTW_BUND_09/veroeffentlichungen/
- Capoccia, Giovanni (2002), „The Political Consequences of Electoral Laws: the German System at Fifty“, *West European Politics*, Vol. 25, No. 3
- *Electoral System Design: The New International IDEA Handbook*, група autora, International Institute for Democracy and Electoral Assistance, <http://www.idea.int/publications/esd/>
- Fisher, L. Stephen (1973), „The Wasted Vote Thesis – West German Evidence“, *Comparative politics*, Vol 5, No. 2
- Gisart, Brigitte (2009), „Grundlagen und Daten der Wahl zum 17. Deutschen Bundestag am 27. September 2009“, Auszug aus *Wirtschaft und Statistik*, Statistisches Bundesamt, Wiesbaden, http://www.bundeswahlleiter.de/de/bundestagswahlen/BTW_BUND_09/veroeffentlichungen/
- Gschwend, Thomas (2007), „Ticket-splitting and strategic voting under mixed electoral rules: Evidence from Germany“, *European Journal of Political Research*, Vol 46, Issue 1
- Herrmann, Michael i Pappi, Franz Urban (2008), „Strategic voting in German constituencies“, *Electoral Studies*, Vol 27, Issue 2
- Јелић, Зоран (1992), „Маргиналије поводом првих вишестраначких избора за савезне посланике“, *Архив за правне и друштвене науке*, вол 48, бр. 2
- Јовановић, Н. Милан (1997), *Изборни системи – избори у Србији 1990-1996*, Институт за политичке студије и ЈП „Службени гласник“, Београд
- Karp, A. Jeffrey (2006), „Political knowledge about electoral rules: Comparing mixed member proportional systems in Germany and New Zealand“, *Electoral Studies*, Vol 25, Issue 4
- Касаповић, Мирјана (2003), *Изборни лексикон*, Политичка култура, Загреб
- Klingemann, Hans-Dieter i Wessels, Bernhard (2001), „The Political Consequences of Germany’s Mixed-Member System: Personalization at the Grass Roots?“, у: *Mixed-Member Electoral Systems – The Best of Both Worlds?*, uredili: Shugart, Soberg Mathew i Wattenberg, P. Martin, Oxford University Press, New York
- Lübbert, Daniel (2009), *Negative Stimmgewichte und die Reform des Bundestages-Wahlrechts*, Wissenschaftliche Dienste des Deutschen Bundestag, <http://www.bundestag.de/dokumente/analysen/index.html>
- Маринковић, Танасије (2002), *Изборни системи држава Европске уније*, Центар за слободне изборе и демократију, Београд

- Menudier, Henri (1986), *Parteien und Wahlen im politischen System der Bundesrepublik Deutschland*, Iudicium Verlag, München
- Нолен, Дитер (1992), *Изборно право и страначки састав*, Школска књига, Загреб
- Нолен, Дитер и Касаповић, Мирјана (1997), *Изборни системи Источне Европе*, Фондација Фридрих Еберт, Београд
- Сартори, Ђовани (2003), *Упоредни уставни инжењеринг*, Филип Вишњић, Београд
- Schoen, Naarld (1999), „Split-ticket voting in German Elections, 1953-90: an example of sophisticated balloting“, *Electoral Studies*, Vol 18, Issue 3
- Schreiner, J. Hermann i Linn, Susan (2008), *So arbeitet der Deutsche Bundestag*, NDV, Rheinbreitbach
- Васовић, Вучина (2006), *Савремене демократије I*, ЈП Службени гласник, Београд
- <http://aceproject.org/regions-en/countries-and-territories/DE/case-studies/>
- <http://www.bundestag.de>
- <http://www.bundesverfassungsgericht.de/>
- <http://www.bundeswahlleiter.de>
- <http://electionresources.org/de>
- <http://www.idea.int>
- <http://www.iuscomp.org/gla/judgments/bverfg/v900929.htm>
- <http://staatsrecht.honikel.de/en/bundestag.htm#wahl>
- <http://www.wahlrecht.de>
- http://www.wissenschaft-online.de/page/fe_seiten&article_id=570654
-
- (Footnotes)
- 1 Вредности у заградама представљају хипотетичку вредност.
- 2 ЦДУ и ЦСУ се третирају као једна партијска групација.
- 3 Плус једна нестраначка листа.
- 4 Deutsche Partei – Немачка партија.

Овај рад је примљен априла 2010. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 12. августа 2010. године.